

A TÖMEGEK LÁZADÁSA — KATOLIKUS SZEMMEL

A „negyedik rend”-nek, a proletáriátusnak egész világon való előretörése fél évszázadnál több ideje akarva-nemakarva foglalkoztatja a szociológusokat. Akarva-nemakarva, azaz akkor is, ha — mint az első világháború előtt általános szokás volt a polgári írók körében — inkább szerették volna a negyedik rend feltörését mint rendőri ügyet kezelni.

Még ma is kemény és cseppet sem hálás feladatra vállalkozik az, aki ezt a hatalmas történelmi folyamatot valamennyire is tárgyilagosan akarja szemlélni. De akármilyen kínos is a lecke, bármennyire kényelmes is lenne „másról beszélni”, nem tehetjük, mert a jelen szociális problémájának ez a központja.

Miért és kiknek kínos a lecke? Kínos azért, mert a folyamat még nem fejeződött be, a küzdelem világszerte még tart. Aki tehát ehhez a kérdéshez nyúl, az egyidőben sérti azok érzékenységét, akik Lót gyermekeiként állandóan hátrafelé nézve tudnak csak előrehaladni (ha ugyan sóbálványá nem váltak) és azok még nagyobb érzékenységét, akik bontanak, hogy a régi helyett különbet építsenek és ebbeli buzgalmukban olyan alapfalakat is döngetnek, amik nélkül egyáltalában semmit se lehet felépíteni.

Azt a folyamatot, ami ma nyugtalanságban és rengésben tartja a világot, eléggé rossz hasonlattal egy régi ház lebontásával és újjáépítésével példázhatnánk. A régi ház — szűk volt. Nem fért el benne mindenki. Korhadó falai nem igen bírták az újabb és újabb emeletek ráhúzását. Újat kell a helyébe húzni és bontás idejére a bentlakók bizony kikerülnek az utcára. A helyzet rosszabbnak látszik, mintha semmit se csináltak volna. Azután kezdenek nőni az új falak, de még vakolatlanok, minden tele van szeméttel és mészporral...

1.

A negyedik rend feltörését a polgári írók közül igen sokan — mondhatnánk valamennyien — borulató, sötét színben látták és látják. „Európa alkonyáról”, a „Barbárság vertikális betöréséről”, „Tömegek lázadásáról”, „Lázadásról a civilizáció ellen” stb. stb. beszélnek. Féltik a kereszténységet, a kultúrát, a nemes hagyományokat, a polgári szabadságot, az elit érvényesülési lehetőségét — egyszóval mindazt, amit ez a szó: Európa, az ő számukra jelentett. A két feltörő hatalmat, Amerikát és Oroszországot túl fiatalnak, nyersnek tartják ahhoz, hogy az összedülő európai kultúra helyébe azzal egyenértékű új kultúrát emelhessenek.

Ezeknek az íróknak olvasása valóban nyomasztó és sötét élményt jelent az optimista keresztény lélek számára. Mert jóllehet sokszor a „keresztény kultúra” sorsán keseregnek, ők maguk sem keresztények, de legkevésbé katolikusok, mert akkor tudnák, hogy az emberi formák bármilyen változása legfeljebb áldozatot, nehéz, szívós új munkát jelent a kereszténység számára, de semmiképpen sem végzetet.

A nyomasztó érzést fokozza az is, hogy e nagynevű és kétségtelen erős látnoki képességű férfiaknak gyógyjavaslatai és ajánlott „kivezető útjai” mennyire pusztában kiáltó szavak, mennyire fedezet nélküli okoskodások. Ezek a gondolatok tettekké sohasem váltak és nem is válhatnak. Hiányzik belőlük a sodró erő. Igazak, de nem igazságok; helyi kezelések, anélkül, hogy az alapbajt orvosolni tudnák.

Menthetetlenül a legtökéletesebb összevisszaság és reménytelen rendszertelenség válik úrrá annak a lelkében, aki ezeknek a bölcseknek gondos tanulmányozása útján akarná megalkotni a maga világnézetét. Mégsem volt felesleges az, amit alkottak, mert hiszen részletekben igazuk volt, csak az hiányzik még, hogy ezeket a részleteket egy hatalmas egészbe beillesszük. Ez a hatalmas egész nekünk katolikusoknak mindent átfogó világnézetünk. Megszűrve és megtisztítva ezek a gondolatok is beilleszthetők és az egészet tovább gazdagítják.

2.

A negyedik rend forradalmi harcának ideológusai és gyakorlati irányítói a proletártömegekben látják azt az erőt, mely egyedül alkalmas a korhadt, régi rendszer megdöntésére. Amit a polgári gondolkozók a tömeg rombolási dühének neveznek és rettegéssel néznek, azt ennek a tábornak gondolkozói a réginél lényegesen különb jövő eléréséhez felhasználható szükséges rossznak minősítik. A falak amúgyis düledeznek, mert az élet szétfeszítette azokat — ez a gondolatmenetük lényege ebből a szempontból —, nagyobb jó tehát az amúgyis elkerülhetetlen összedőlést siettetni, mert hamarabb épülhet fel a várvavárt új. Alapjában helytelenül cselekszik tehát az, aki bármilyen jószándékkal is részletérték mentése iránti buzgalomból összetartani igyekszik a düledező épületet.

Ez az a pont — mint arra később részletesen rátérünk —, ahol a leg-erősebben ütközik felfogásuk a katolikummal. Mit tartunk a régiből részletértéknek és mit alapértéknek, ami nélkül az új fel sem építhető? A katolikus világnézet nem megmerevedett és haladásra képtelen valami. Ezt a történelem folyamán bebizonyította. De igenis szilárdan vallja, hogy a mindent tövig lebontani akarás buzgalma az újnak nem előnyére, hanem hátrányára válnék. Persze az igazság kedvéért azt is meg kell jegyeznünk, hogy az alapértékekről szóló vitában katolikus részről is előfordultak nagyon is érthető emberi érzékenységek, mint ahogy a túlóldalról is helyreállítottak már nem egy olyan alapfalat, amit a multban mint feleslegest távolítottak el.

Tulajdonképpen hogyan is történt a tömegek előretörése és miért látják Ortega, Stoddard, Benda és a többiek olyan borúsna a jövőndőt? A tények sorozatát valamennyien ismerjük, ezzel részletesen foglalkozni nem lehet célunk; tény, hogy az európai történet fejlődése a tömegeknek lépésről-lépésre való térfoglalását és jelentőségben való emelkedését jelenti. A borúlátók szerint ez a térfoglalás nem uralmi kérdés, a folyamat nem társadalmi, nem a polgár és a burzsoá osztályharcáról van szó — mindez csak felület. A mélyben sokkal hatalmasabb erők működnek, amit Le Bon a tömeglélektan első tudományos művelője úgy fejezett ki, hogy abban az időben élünk, amikor az egyén tudatos tevékenységének helyébe a tömeg tudattalan tevékenysége lép. A gondolatot továbbfejlesztették. Sokan és sokféleképpen próbálták mind világosabban megfogalmazni.

Le Bon kutatásai még csak arra a tömegekre vonatkoznak, mely — ellen-tétben más alaktalan csoportokkal — fennállása időtartamára mindvégig lát-ható. Tömegben ő bizonyos egyének hosszabb-rövidebb időtartamú együttlétét értette, tekintet nélkül arra, hogy a tömeget kialakító egyének milyen foglal-kozásúak, korúak, neműek; tekintet nélkül arra az okra, mely összehozta őket. Tömeg összcsoportulhat a legkülönbözőbb alkalomból. Élettartama tagjai kitartá-sától függ, de tekintettel az emberi alapvető szükségletekre, néhány óránál, félnapnál tovább nem maradhat együtt. A tömeg első, már fentebb említett jellemzője, hogy a személyiség tudata a tagokból eltűnik és helyébe kollektív lélek formálódik ki. Ez a résztvevő egyének számára Le Bon szerint süllyedést jelent a civilizáció lépcsőjén. Az egyén „izolálva talán művelt ember volt, a tömegben barbár, ösztöneinek engedelmessé”. A tömegnek ezt az ösztönét Pareto tovább vizsgálva reziduumnak nevezte el. A reziduumban nincs érte-

lem, jóformán érzem az egész, mítosznak is nevezhetnénk. A szenvedélyek, vágyak, ösztönök lecsapódása.

Természetes, hogy a tömeg — mivel ösztönös — egyoldalú, nem mérlegel, csak abszolút igazságot és tévedést ismer. Ezért türelmetlen. Az ösztönösségéből következik befolyásolhatósága, hiszékenysége is. Változékony is a tömeg hangulata, könnyen csap át kegyetlenségből nagylelkűségbe.

A tömeg veszedelmességét fokozza az, hogy hatalma tudatában van, úgy érzi, hogy mindent megtehet, amit akar, ezért könnyen cselekszik, de felelőtlenül, mert a nagy tömegben az egyéni felelősség majdnem a nullával egyenlő.

Mindezek alapján érthető, hogy a tömeg rendszerint egy-egy vezető hatása alatt áll. A vezető határozott egyéniség, állításaival nem az értelemre, hanem a tömeg reziduúrára hat. Igazságul fogadtathat el olyanokat, aminek hamisságát kis értelmességgel látnia kellene.

Nagyjából ezeket állapította meg Le Bon. Ma már ezeket az alapvető tömegpszichológiai tényeket nemcsak a térben és időben együttlévő, tehát látható tömegre alkalmazzák, hanem tértől és időtől függetlenül mindazokra, akikben a bizonyos kollektív lélek kialakul. Ennek világosabb megértéséhez figyelembe kell vennünk a különbséget a sokaság és a tömeg között. Sokaság még nem tömeg, csak sok ember. Tömeggé akkor válik, ha valami vagy valaki kiváltja a kollektív lélek születését. Egy futbalmeccs közönség a játék kezdetéig lehet sokaság, a játék izgalma tömeggé formálja őket és tömegjelenségeket hozhat létre. A technikai civilizáció adta lehetőségek (mozi, rádió, ujság) erősen megkönnyítik a sokaságok tömeggé áthangolását.

A spanyol José Ortega Y Gasset „A tömegek lázadása” című híres könyvében egészen másként fogja fel a tömeget, mint Le Bon. Nem a kollektív lelket vizsgálja, hanem azokat az egyéneket, akik — szerinte — lényegüknel fogva tömegemberek, akkor is, ha egyedül állnának a világban. Ortega ezt az embertípust nem keresi egyik vagy másik társadalmi osztályban, nem azonosítja a proletáriátussal. A tömegember mindenütt jelen van, minden társadalmi osztály jelentékeny része ilyen, a legmagasabb köröktől lefelé.

A tömegembernek mint típusnak jellemzője — mondja Ortega — szellemi bezárultsága. Az ilyen ember bizonyos gondolatcsoportot őriz magában. Ezzel beéri és szellemileg teljesen tökéletesnek tartja magát. Lelke veleszületett bezárultsága megakadályozza őt abban, ami pedig fogyatékosága felfedezésének első feltétele volna: hogy önmagát másokkal hasonlítsa össze. Ugyanaz a különbség a tömegember és a nemtömegember között, mint az örült és a bölcs között. A bölcs állandóan gyanakszik saját magára, azért el tudja kerülni, hogy örültté válhassék. Az örült, fordítva, nem gyanakszik önmagára: a legokosabbnak tartja magát s innét az az irigylésreméltó nyugalom, amivel az ostoba rendelkezik és örülségbe hull. Mint ahogy bizonyos rovarokat nem lehet abból a lyukból, amelyben tanyáznak, kiszedni, az örült sem mozdítható ki a maga rögeszméjéből.

Nem mintha a tömegember ostoba volna. Ellenkezőleg, a mai átlagember később, nagyobb szellemi fogékonyságú, mint bármely más kor átlagembere volt, de ez a szellemi készség semmit se segít. Mert a fogékonyság kielégül közhellyel, előítéletekkel, gondolatfoszlányokkal vagy egyszerűen üres szavakkal. Így még jobban, véglegesen bezárul a lélek.

A tömegembernek ebből a lelki bezártságából vezeti le Ortega a tömeg erőszakosságát. Szerinte a tömegember nem azt hiszi, hogy ő kiváló és nem — közönséges, hanem a közönségesség jogát, sőt a közönségességet mint jogot hirdeti és vízsi keresztül. És ez a legjellemzőbb. A tömeg az európai történelem folyamán még soha nem képzelte magáról, hogy neki ideái lehetnek. Voltak hiedelmei, hagyományai, tapasztalatai, közmondásai; de nem hitte, hogy teoretikus véleményeket formálhatna a dolgok mibenléte, vagy afelől, hogy az állapotoknak milyeneknek kellene lenniök. Ma az átlagembernek határozott ideái vannak mindenről, ami történik és aminek történnie kell a világon.

Ezért vesztette el figyelemre való készségét. Minek figyelnie, ha mindent, ami történhetik, már tud?

Felvethető a kérdés — folytatja Ortega —, vajjon nem haladás-e az, hogy az átlagembernek ideái vannak? Úgy válaszol rá, hogy nem, mert „az idea az igazságért folytatott sakkjátszma”, aki tehát azt akarja, hogy ideái legyenek, annak előbb az igazságot kell keresni és el kell fogadnia a játéknak, amibe belebocsátkozik, a szabályait.

Az elmondottak példájára felhossa a fasizmust. Ebben mutatkozott meg először az az európai embertípus, aki nem keresi az alapelveket, már nem arra törekszik, hogy az igazságot megtalálja, hanem egyszerűen elszánja magát a saját felfogásának kierőszakolására. Így válik a szellemi bezártság az erőszak forrásává.

Ez az erőszak az új barbárság. Az ember mindig erőszakhoz folyamodott és ez néha bűn volt, néha eszköze a megsértett igazságnak. Az a bizonyos „ultima ratio” azt jelentette, hogy más „rációk” előzték meg. Az utolsó érvet sok más érv előzte meg, hosszas vita. A nyers erőszak előtt racionális érvek hangzottak el. Az új barbárság az „ultima ración”-t „prima ración”-vá avatta. Minden mást megsemmisítő norma ez, mely minden közbenső tagot kirekeszt a szándék és a megvalósítás között.

Az amerikai Stoddard professzor még siralmasabb képet fest az alulról felfelé törő új barbárság veszedelméről. Az első világháború után kezdte el Amerika szerzte kísérleteit és több millió felnőtt és ifjú ember szellemi képességeit mérte fel a gyakorlati pszichológia és képességvizsgálat lehetőségeinek megfelelően. Több éven keresztül dolgozták fel a nagytömegű anyagot. Elméletének lényege az, hogy az ember szellemi fejlődése 19—20 éves korban befejeződik. Ezután már csak a tudásanyag nő. Csak rendkívüli esetekben fejlődik tovább az ember. Vannak azonban olyanok is, akiknek szellemi fejlődése a 16., 15., sőt 10. évben már befejeződik. Ezek egész életükben gyerekesen viselkednek, semmilyen nevelés vagy tanítás nem tud segíteni szellemi életük elmaradottságán. Az átlag felnőtt ember színvonalán alul maradnak. Vannak tehát színvonal alatti és színvonal feletti emberek. Mivel pedig a színvonalat a legkiválóbb képességűek állandóan emelik, egyre több és több olyan ember lesz, aki a színvonal alá süllyed. A tömegember végül is teljesen elszakad az elitől és az elitember által kifejlesztett kultúra a tömegek számára teljesen idegenné válik. Zavart lesz, érthetetlen és emészthetetlen számára mindaz, amit a természettudomány, művészet, filozófia, jog, közgazdaság, orvostudomány stb. elért. A ma átlagemberének a modern zene kakofónia, Einstein elméletének lényege örök rejtély, filozófiával egyáltalában nem foglalkozik, nem látja az alapvető gazdasági összefüggéseket stb. Elnyomottnak, kiszolgáltatottnak érzi magát a neki idegen kultúrában, mint a vadember. Nem tud hogy viselkedni, mert nem látja az összefüggéseket, csak azt érzi, hogy nem boldogul magától úgy, ahogy szeretne. Az elnyomottság érzése és a gyűlölet kerekedik felül. Gyűlölni kezdi a kultúrát és annak folytonos fejlesztőjét, az elitembert. Ez a gyűlölet teszi született forradalmárrá, ezért nem lehet forradalmi lelkületét a gazdasági viszonyok javításával orvosolni. Stoddard rámutat arra, hogy az életszínvonal emelkedése fél évszázad alatt minden emberi vágyat felülmúlt, a forradalmi hajlandóság mégsem fogyott. A színvonal alatti ember előbb-utóbb szétrombolja a kultúrát és egy olyan alacsonyabbrendűt alkot, mely szellemi színvonalának megfelel. Ez a magyarázata minden kultúra összeomlásának, ez a jelenség a történet emlékezetébe eső korban is kétségtelenül tapasztalható az egyiptomi fellahnál, a mexikói maya népeknél stb.

A színvonal alatti tömeg növekedésének Stoddard biológiai magyarázatot ad. Szerinte az ember szerzett képességei nem örökíthetők át az utódokra, csak az öröklöttek. A szellemileg értéktelen embernek utódai is ilyenek lesznek. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy látszólag egyszerű családból zsenik

szülessenek. Ilyenkor a szellemi képesség lappangó állapotából kitört. A tények azt bizonyítják, hogy a szellemileg értéktelen ember lényegesen szaporább, mint az elit. A kultúra megmentése tehát meglehetősen reménytelen — legalább is Stoddard szerint s az ő véleménye — mondanunk sem kell — a katolikus világszemlélettel vajmi kevés egyezést mutat.

3.

Egészen más képet kapunk a negyedik rend előretöréséről, ha nem a polgári bölcselőket és szociológusokat, hanem a forradalmi tábor íróit tanulmányozzuk. A kép itt nemcsak nem sötét, de határozottan derülátó, lendületes új élet ígérétével telített. Szó sincs itt új barbarizmusról. Éppen ellenkezőleg: a népek előretöréséről az elnyomatásból, nyomorból és homályból. A tömegek előretörnek és helyet kérnek a nap alatt, mely eddig csak a kiváltságosoknak világított és melegített. A polgári írónál annyira siratott európai kultúra zsúfolásig tele van holt intézményekkel, értelmetlenül bonyolult megoldásokkal, értelmüket vesztett kultuszokkal, olyan elvekkel, melyek elégtelensége kiderült. Az állítólagos „új barbárság” tulajdonképpen nem más, mint egyszerű egyszerűsítés. Az egyszerűsítés sokszor jobb ízlést és egészséget, de még bölcsességet is jelent, mert ugyanazt egyszerűbb eszközökkel érjük el. Az egyiptomi kultúra nem azért omlott össze, mert túl magas volt a tömeg számára a színvonal, hanem azért, mert túrhetetlen volt az, amit Madách így énekelt meg:

Miért él a pór? — A gúlához követ
hord az erősnek s állítván utódot
járnába, meghal. — Milljók egy miatt!

S ez a „Milljók egy miatt” szűnik meg. A polgári írók kesergése mögött — akár bevallják, akár nem — a régi elnyomó rendszer védelme és fenntartásának reménye lappang.

Azok a bizonyos „játékszabályok” pedig, amit mint ideált be kellene tartani. lényegében hamis nézőpontból fakadnak. Ortega szerint ezeket a játékszabályokat a liberális demokrácia valósította meg a legtökéletesebben. Így ír róla: „A liberalizmus a legmagasabbrendű nagylelkűség: az a jogelv, hogy a többség a kisebbségnek teret hagy és, sőt, a legnemesebb szó, ami a földkerekségen elhangzott. Úgy határoz, hogy együtt él az ellenséggel, sőt együtt él a gyenge ellenséggel”. Ezért szerinte: „Szigorúan véve, a liberális demokrácia és a technika oly szorosan összefügg és annyira feltételezi egymást, hogy egyik elképzelhetetlen a másik nélkül...” Mik a liberális demokrácia játékszabályai? Nem más, mint az, hogy mindenki számára biztosítani kell erőinek szabad érvényesítését.

Nem különb-e ennél a „barbárság” felfogása? Lassalle világosan adta meg: „Ha mindannyian egyenlő erők, egyenlő okosak, egyenlő műveltek és egyenlő gazdagok volnánk, akkor kielégítőnek és erkölcsösnek ítélnénk ezt az eszmét. Mivel azonban nem vagyunk és nem is lehetünk ilyenek, ez a gondolat nem kielégítő és végső következményeiben súlyos erkölcstelenséget nemz. Mert azt idézi elő, hogy az erősebb, okosabb, műveltebb és gazdagabb kizsákmányolja és összetöri a gyengébbet”.

A polgári írók abban a színben tűnnek fel, mint akik azt keresik, hogy ki vagy mi „csinálja”, mi idézi elő a tömegek lázadását, hogy az okok megtalálása után ezt a lázadást elfojthassák. Lassalle erre azt válaszolja: „Forradalmat sohasem lehet csinálni, hanem a társadalom reális életviszonyaiban végbement forradalmat jogilag el lehet ismerni és következetesen keresztül lehet vinni.

Csak balga, éretlen, a történelmi fejlődés törvényeit nem ismerő emberek akarhatnak forradalmat csinálni.

De ugyanilyen éretlen és gyerekes dolog az, ha azt a forradalmat, amely a társadalom testében már végbement, vissza akarják szorítani, ha jogilag nem akarják elismerni és ha azokat a társadalmi rétegeket, vagy egyeseket, akik ennél a folyamatnál a szülésznő szerepét elvállalják, azzal a szemrehányással illetik, hogy forradalmárok”.

Mindent összevetve: a negyedik rend feltörése egyáltalában nem jelent új barbárságot. Éppen ellenkezőleg: az elnyomás és kizsákmányolás megszűntével lehetővé teszi, hogy az a kultúra és civilizáció, mely eddig kevesek féltveőrzött kincse volt, az emberiség közkincsévé váljék. Természetes, hogy míg a harc tart, míg az elnyomó kisebbség makacsul ragaszkodik vélt jogaihoz, addig az új kultúra nem bontakozhat ki, hiszen a legkülönb erők minden erejüket kénytelenek hadakozásra fordítani. A régi kultúrát egyáltalában nem a tömegek döntik meg. Nem a tömegek Le Bon-i értelemben vett ösztönvilága szabadul fel, hanem a legkülönbek céltudatos, önfeláldozó munkája nyomán épül az új világ. „A forradalom számára az az első és legfontosabb, hogy a munkásság többsége (vagy legalább is az osztályöntudatos, gondolkodó és politikailag aktív részének többsége) teljesen meg tudja érteni, hogy a forradalom szükséges és kész legyen életét a forradalom ügyének szentelni.” (Lenin.)

4.

A második világháború gyökeresen megoldotta a „fasiszta közjáték” kérdését, de a negyedik rend problémáját a világ túlnyomó részén nem oldotta meg. Ezért ma már nyilvánvaló, hogy a béke nem hasonlít ahhoz, amit a világ várt. Mi következik? Mi lesz abban az újban az Egyház szerepe? Hogyan nézi a katolikus világ az egész kérdést?

Suhard bíboros, Páris érseke nemrégiben megjelent könyvének bevezetésében ezt írja: „Az egész földet gyötörő szenvedések, a jövőt fenyegető veszélyek, a mindenfelé észlelhető hatalmas áramlatok nem annyira a katasztrófa következményei, mint inkább egy közelgő újjászületés előhírnökei. Vagy jobban mondva, a jelenlegi baj nem betegség és nem a világ hanyatlása, hanem a fejlődés krízise... A korlátok leomlanak e táguló földön, az épületek rombadólnak ez új, mindent felborító és nivelláló áradat hatalmas nyomása alatt. Az egész föld részére bekövetkezik az, ami kicsinyben mutatkozott a Földközi-tenger világa részére Róma fénykorában: a közös civilizáció kialakulása. De míg az előbbi nyelvre, jogra, kereskedelemre szorítkozott csupán, a mienk az egész életre terjed, egészen egyforma embertípust, „világhumanizmust” kíván teremteni... Ennek az új humanizmusnak legjellemzőbb vonása a technika iránti érzék. A különböző felfedezések, valamint a gépek feltalálása óta ezeknek köszöni az általános fellendülést. Napról-napra újabb tért hódít a tudomány és kiszorítja a klasszikus kultúrát. Az érdeklődés másfelé fordul s a tiszta eszmét felcseréli a hasznos cselekedettel”.

„Ez az emberi törekvés nem egyéni. A jövőben mindenkinek mindenre van szüksége. A munka egysége nem az egyes iparost, hanem a munkásság közösségét jelenti. Osszeköttetések létesülnek, melyek túlhaladják az országok és nemzetek határát, hogy elérjék az emberiség csúcspontját: az egységes humanizmust, az általános civilizációt. Ezek a vonások — egyebek között — világosan mutatják, hogy a különösen húsz év óta tetet öltő világ nem a történelem valamely fordulatára vezethető vissza. Ez nem felületes jelenség, hanem belső válság. Ez a világ fennállása óta az első eset, hogy egységes törekvés fűzi össze az emberiséget s hogy közösségének tudatában van. A kollektív előre-törés, a tapogatódzások, ügyetlenkedések, a ragaszkodás a múlt formáihoz; mindez nem egyéb ifjúkori fejlődésnél. A társadalom — különösen a nyugati világ — új felépítésének reformján dolgozik. Letöri a hagyományokat, megzavarja a régi formák játékát s nem ismeri el a legszentebb értékeket. Az ebből eredő zűrzavar, az érzelmek forrongása, minden téren igazolják azt a gyakran ismétlődő kifejezést, hogy — a világ forrong.”

Mindezek után kell rátérnünk arra, hogy a negyedik rend előretörésével és a „tömegek lázadásával” kapcsolatban mi a katolikus szemlélet. Mit várhat az Egyház a jövőtől, lesz-e szava a kialakuló új világban?

Az első lépés a feladat megoldása felé: tisztázni a fogalmakat! Nem véletlen, hogy a negyedik rend előretörését különválasztottuk a tömegek lázadásának fogalmától. A kettő ugyanis nem azonos. Összekeverésük veszedelmes tévutakra vezetne minket, sőt mondhatni teljesen fordított látást eredményezne.

Kövessük nyomon a világszerte valóban mutatkozó eltömegesedés történelmi útját.

A szerves emberi társadalom „közösségekben” állott, még a mult század elején is. A közösség mint szociológiai fogalom embereknek olyan szoros kapcsolatát jelzi, melyben a tagokat nem múló érdek, hanem a belső együttérzés, a fájdalomban, örömben, jó és balsorsban osztozni akarás eleven érzete tartja össze. A közösség vagy vérségi, mint a család és a nemzet, vagy önkéntességi alapon létrejött, mint a foglalkozásnak, lakóhelynek, vallásnak közösségeiben. Már Tönnies kimutatta, hogy a közösségi akarás fogyatkozása volt az első lépés a tömegesedés felé. Az egyre jobban kibontakozó kapitalizmus addig soha nem képzelt lehetőségei kiváltották az emberi mohóság és kapzsiság ösztöneit. A közösségek helyébe lépett a mechanikus szerződéses és hasznossági „társaság”.

Valójában a liberális kapitalizmus az, mely szétbontja a közösségeket, elsőnek atomizálja a társadalmat. Szétbontotta a családot azzal, hogy napi 12—16 órán keresztül dolgoztatta a család összes tagjait, egészen a tizenkét éves gyermekig, mint az egykorú angol parlamenti naplók bizonyítják. Még ennél is gyökeresebb csapást mért a liberális kapitalizmus a családi közösségre azzal, hogy a vidékről felszívott hatalmas munkástömegek otthontalanságát nem akarta orvosolni. Ismeretes csak a budapesti munkásság körében, hogy az ágyrajárások, pincelakások, szoba-konyhás rémségek, barak-szükség-lakótelepek 70 év óta legnagyobb keresztjei a munkásságnak. Pedig nálunk még aránylag emberibb volt a helyzet, ha összehasonlítjuk a közel egymillió baraklakó francia munkássággal. Szétbontotta ugyanez a liberális kapitalizmus a nemzetet is, osztálytársadalomra. A lakóhely közössége megszűnt akkor, amikor megszülettek a külvárosok, ahol Suhard bíboros szellemes megállapítása szerint úgy élnek együtt az emberek, mint a tetőn a cserepek, minden belső kapcsolat nélkül, merő egymásmellettségben. Hogyan is fejlődhetett volna ki a száz és százezer lakosú munkásnegyedekben a lakóhely közössége, mikor a statisztika szerint a munkanélküliség és az esetleges jobb megélhetés lehetősége évenként a lakosság közel kétharmadát mozgatta. A helybenmaradók pedig vásárlásaikat, szórakozásukat a város szívében keresik, munkába pedig esetleg többórás utazás árán járnak.

A negyedik rend kialakulása első pillanatától kezdve mint atomizált tömeg jelentkezik. Ugyanakkor a liberális kapitalizmus anyagiassága a polgárság közösségi életét is felbontotta.

Ez a tömegember kifejlődésének történelmi útja. A negyedik rend feltörése, mely legerősebben a szocializmusban mutatkozott és jóformán abban szerveződött nem a tömegek lázadása, hanem az atomizált tömegember közösségben való visszatérésének vágya! A már sokat emlegetett Lassalle (azért hivatkozunk rá, mert a negyedik rend előretörésének leggyakorlatibb harcosa éppen a liberális kapitalizmus fénykorában) így foglalta össze a munkásosztály törekvését: „A munkásosztály erkölcsi eszméje az, hogy az erkölcsi rend csak akkor jön létre, ha ezt az érdekek szolidaritása, a fejlődésben való közösség és kölcsönösség kiegészíti”.

A fogalmak tisztázása terén tehát az első lépés az, ha a „tömegek lázadását” különválasztjuk a proletárság jogos harcától.

Hogy a tömegek lázadását még tisztább történelmi megvilágításba helyezzük, foglalkoznunk kell a burzsoáziának azzal a fogalmával, ahogy azt a múlt század proletársága látta és amint Marx megfogalmazta. Mikor 1789 áprilisában Franciaországban a király azzal a szándékkal hívja össze a birodalmi rendeket, hogy ezúttal a harmadik rend egymaga ugyanannyi képviselőt küldjön, mint a nemesség és papság együttvéve, már akkor azt írja egy éppen nem forradalmi lap: „Qui peut nous dire, si le despotisme de la bourgeoisie pas à la prétendue aristocratie des nobles?” „Ki tudja, vajjon a nemesség állítólagos uralmát nem váltja-e majd fel a burzsoázia önkényuralma?”

Az egykorú lap sejtése beigazolódott. Természetesen vigyázni kell arra, hogy a burzsoá fogalmát össze ne keverjük a magyar polgár szóval. A burzsoá fogalma olyan társadalmi osztályt jelentett, mely vagyona — tőkéje — jogcímén irányítani akarja az államot. Valóban ki is mutatható a vagyonos polgári rétegnek ez a hatalomra való törése. Emlékezzünk vissza csak a választójognak a vagyoni cenzussal való összefüggésére, vagy arra, hogyan kerítette hatalmába a sajtót szinte teljes egészében a múlt század hatalomra törő burzsoáziája. Kevesen tudják azt az érdekes történelmi csemegét, hogy 1789 július 14-én a Bastille ostroma után a párisi községtanács rendeletet bocsátott ki, amely a kiadókat teszi felelőssé azért, ha olyan röpiratokat bocsátanak ki, amelyeknek írói „sans existence connue”-megélhetés nélkül szűkölködnek...

A francia forradalomkor a még félöntudatban élő negyedik rend a polgári jogokért küzdött. A győzelem után új zsarnokot kapott, rosszabbat az eddiginél. A burzsoázia önkényuralma fejlesztette ki az égbekiáltó bűnnek, a munkásság jogos bére elvonásának rendszerré tételével a modern idők rabszolgaságát.

Az eddig tárgyaltak megérlelik a kérdést: hol volt az Egyház a múlt században? Miért engedte, hogy a sok rossz mellett bekövetkezzék a „nagy botrány”, a negyedik rendnek tömegaposztáziája? Miért nem szállott szembe a liberális tőke kiuzsorázásával, a mammonnak minden fölé való emelésével. Miért találta magát szemben a forradalmi proletárság elsősorban az Egyházzal és miért vélhette azt, hogy az elnyomók legerősebb támasza a papi talár?

A kérdésre adott válasz — még ilyen csontvázszerűvé leegyszerűsítve is — rávilágít a történelmi erőiben megnyilvánuló megdőböntő démoni vonások egyikére.

Mert mi történt? Nem kevesebb, mint az, hogy a burzsoázia önkényuralma az Egyházat is igyekezett eltaposni. A francia felvilágosodás, az encyclopedisták Voltaire-rel élükön kimondták a jelszót: taposd el a gyalázatot. Akaratukat világszerte igyekezett végrehajtani a burzsoá állam. A történelem tragikomikuma, hogy a negyedik rend születésétől kezdve a burzsoáziának ezt a jelszavát egyszerűen örökölte. Átvette mint korszerűséget az evilágiságot, a természetfelettinek ha nem is mindenkor teljes tagadását, de minden esetben háttérbe szorítását, magánügyé nyilvánítását. A vallást nemcsak feleslegesnek, de károsnak is tartotta mint olyat, mely a túlvilági kiegyenlítés csillogtatásával elvonja a figyelmet e világ bajairól és a szelíd-ség hangjaival kicsavarja a munkáskezekből a jogos fegyvert.

Elfogultság lenne azt állítani, hogy egyháziak nem követtek el hibákat. De az tény, hogy nem a negyedik rend jogos emberi törekvései, hanem a valásról alkotott teljesen hibás felfogása ellen küzdöttek. Hogy mennyire a munkásság szociális törekvése mellett állottak már a kezdet kezdetén is, bizonyítja, hogy Ketteler mainzi püspököt „Lassallenál is veszedelmesebb lázítóknak” tartották.

Külön tanulmányt lehetne és kellene írni arról, mennyire nem volt az Egyház a liberális kapitalizmus barátja XIII. Leó pápa Rerum novarumának megjelenéséig sem. A tanulmányban az is szerepelne, hogy igazságot hirdető szava mennyire süket fülekre talált a burzsoáziánál — érthető okokból, és a proletároknál — merőben érthetetlenül. Mert hogy a burzsoázia nem akarta meghallani a „jaj a gazdagoknak” krisztusi szót, az irgalmasság testi cselekedetéről szóló tanítást, „a munkások jogos bérének elvonása: égbekiáltó bűn” parancsát, az érthető. Az viszont alig magyarázható, hogy az istentelen és anyagiassal elnyomásban szenvedő negyedik rend miért nem elsősorban az Evangéliummal a kezében és a szegények mellé rendelt Egyházzal szövetségben igyekezett megharcolni nagy és jogos harcát. Persze lehetne érveket felhozni ez állítás mellett és ellene bőven. Ismét hangsúlyozzuk, hogy egyháziak is követtek el olyan hibákat, ami ezt a történelmi tragikumot elősegítette. Hívó szemmel azt látjuk, hogy a Gondviselés nem cél és ok nélkül engedte, hogy mindez így történjen. Mégis meg kell állapítanunk, hogy a történelemnek ez a ténye tragikus volt, tragikumát a mai nemzedék érzi a legjobban.

8.

A tragikum, aminek súlyát most érezzük igazán, az, hogy az Egyház kezében volt kezdettől fogva a megoldás kulcsa, az a szintézis, amely talán csak hosszú szenvedés után teljeseedik majd be. A tömegék lázadásának kérdése ugyanis szorosan összefügg a ma nagy vitájával, mely magáról az emberről szól. Ez a vita lassan két kristályosodási pontot, két ellensarkot alakított ki: az egyéni értéket mindenképpen védeni akaró individualista és a közösség jogát előtérbe helyező kollektivisták felfogását.

A két ellenpóluson állók sehogyszem értik meg egymást. Az individualisták a tömegék lázadásán keseregnek. Az egyéniséget féltik a közösségtől, attól remegnek, hogy a kollektívum elhomályosítja az egyéni világos értelmet és a reziduum marad csak a helyén. Sitwell Osbert „Hármas fuga” című előbeszélésében azon fantáziál, hogy néhány évtized múlva annyira elhomályosul az egyéniség, hogy legfeljebb három embernek lesz egy lelke. Az ötlet komikus és groteszk, de mélységbe világít. Az individualizmusnak abba a mélységébe, ahol a „der Einzige und sein Eigentum” makacs gondolata lapul. Az Egyház hét szentséget ismert kezdettől fogva, az individualista csak a nyolcadikat: a magántulajdon szentségét.

Letagadhatatlan, van az individualista felfogásban logika és sok érték. Logikus abban, hogy az embert mint önálló világot nézi, külön, önálló jogkörrel, egyéni céllal. Érték benne, hogy az embert egyéni képességei kifejtésére ösztönzi és teret enged azoknak.

Veszedelemes viszont az az okoskodása, mely a közösséget csak úgy látja, mint az egyesek merő összegét, mely csak azért alakult, hogy az egyesek jogait, igényeit, érdekeit hatásosabban védje. Az egyénhez és tulajdonjogához kell igazodni minden egyéb értéknek és törekvésnek, állami és közösségi alakulásnak és akarásnak.

Az individualista emberről vallott felfogása fényében látja a közösség születését is. Hallgatag szerződés (Hobbes, Rousseau contrat social-ja) köti meg és tartja össze a közösséget; az egyes a közösség javára csak arról a legkevesebbről mond le — jogából, érdekeiből és igényeiből —, mely nélkül az emberek együttléte mindenki harca lenne mindenki ellen.

Az individualizmus végiggondolása anarchiához vezet. Mert ha csak szükség és észszerűség szülte a közösséget, úgy az ideális állapot az lenne, ha egyszer elérkeznénk a főség-nélküliség (vagyis an-archia) állapotába, ahol mindenki egyénisége öntörvényeit érvényesítheti és nincs többé szükség a törvény tilalmaira és kényszerére.

Az ellenpólus a kollektivista, ki igazának rendíthetetlen tudatában állítja, hogy minden individualista okoskodás csak többé vagy kevésbé leplezett önzés. Mit sem ér az olyan kultúra, mely más emberek verejtékéből táplálkozik. A burzsoá kultúra csak olyan volt, mint a vízre öntött petróleum; vékony, csillogó, színes réteg, aminek azonban a víz nagy tömegeihez semmi köze nem volt, hacsak az nem, hogy a hátán ringatódzott. Igazi kultúra csak az lehet, mely az egész népé, az egész közösségé.

A kollektivista hitvallása az, hogy a közösség az első, a maradandó érték. Az egyesek születnek és meghalnak, de a közösség marad. Az egyesek kötelessége a közösséget gyarapítani, a közösség javát teljes odaadással szolgálni, szinte felolvasni ebben a szolgálatban. Onmagát is gyarapítja ezzel, hiszen mindenki egyenlő mértékben részesül a közösség javában. Így a közösség állandóan gazdagodik, az emberiség léte pedig fejlődik, mert hiszen egyre gazdagabb és gazdagabb közösségbe születnek az egyesek.

Ebben a hitvallásban lehetetlen fel nem fedezni a krisztusi gondolatot. Ugyanakkor hiányzik belőle valami, ami nélkül keresztülvihetetlen. A kollektív gondolat értelmet az egyesek egyre javuló életszínvonalától nyer. Azért értelmes, mert mindenkinek jobb életet tud biztosítani. Ki-ki megtalálja benne egyéni számítását is. A kollektív felfogás mikor azzal az igénnyel lép fel, hogy az emberek elfogadják és megvalósítsák, kinek-kinek egyéni érdekére hivatkozik. Ez pedig már individualizmus, csak észszerűbben fogalmazva. A cézárhoz appellál és a cézár elé kerül: az egyéni érdekre, földi jobb sorsra hivatkozik, éppen ezért nem tudja kielégítő értelmét adni az áldozatnak, ami nélkül célját el nem éri. Egy emberöltővel ezelőtt hangzottak el e magasztos szavak a munkássághoz: „Ennek a hivatásnak nagy világtörténelmi tisztessége szükségképpen lefoglalja minden gondolatunkat. Nem illenek hozzátok sem az elnyomottak fogyatkozásai, sem a léhák hívságos mulatozásai, sőt még a jelentéktelen emberek játszi könnyelműségei sem. Ti vagytok az a szikla, melyen a mi korunk temploma felépül”. A negyedik rend diadalra juttatása óriási egyéni áldozatokat követel. Honnan veszi a kollektivista azt az erőt, ami ehhez szükséges? A jövő megragadó kepei inkább elkeserítik a jelen elnyomatásában sínylődőt.

9.

Mielőtt a szintézis ismertetését megkezdhenők, rá kell mutatnunk arra, hogy az individualizmus és kollektivizmus vitája tulajdonképpen mindig meddő marad. Két olyan igaz áll egymással szemben, melyek közül egyik sem az igazság. Mind a kettőnek egy a gyökere, az a makacsság, hogy az embert csak mint földi lényt hajlandók figyelembe venni, vagyis minden vágyával, törekvésével, kielégíthetlenségével bezárják a rövid és bizonytalan földi lét kereteibe. Ezzel menthetetlenül még jobban felszabadítják az egyéni önzést, ez válik általános maximává, melyet legfeljebb a sunyi számítás korlátoz, valójában a közösség millió és millió egyéni akarásnak, élvezni akarásnak, törtetésnek halmaza. Ezért a közösségi élet állandóan felborulni készülő ingatag alkotmány — különösen ha nemzetközi viszonylatban nézzük, már pedig mindenkinek be kell látni, hogy a nacionalizmus a múlt értelmében elavult menthetetlenül — és kihívja a centralizmust, abszolutizmust, terrort és így éppen azt öli meg, amit szolgálni akar, az egyesek földi boldogságát.

Bizonyára vannak olyanok, akik az önzetlenségnek hősei, akik minden ellenszolgáltatás nélkül hajlandók és tudnak embertársaik, illetőleg a közösség érdekében élni és meghalni. De a nagy tömeg a történelem bizonyossága szerint erre nem képes. Menthetetlenül a tömegmódszerekhez kell folyamodni, ezek közül kell felhasználni a tömegpropagandát, hogy a világosan látók céljaikat elérjék. Így az ember helytelen szemlélete menthetetlenül a tömegjelenségek csuszamlós talajára viszi a világot.

A szintézis az ember helyes szemlélete, melyet ma nagyobb sikerrel hangoztathatunk, mint pl. 150 évvel ezelőtt, mert másfél évszázad keserű tapasztalata bizonyítja az Egyház alapvető igazát. Katolikus felfogás szerint az ember Isten képmására teremtett örök-boldogságra hivatott személyiség. Hivatottságában gyökeredzik emberméltósága és célja is, mely nem egyéb, mint Istentől kapott képességei kibontásával elérni örök boldogságát. Az emberi lét földi létén és halálon túl örök befogadás, túgulás a végtelen felé. Nem önmagába visszatérő görbe, mely születik, eléri csúcspontját s azután visszahanyatlík, hanem az örökkévalóságba szökő végnélküli emelkedés.

Az ember a kezdet kezdetén bűnével elvesztette a teremtésben kapott ajándékokat, aminek a földi létben az értelem homályossága és akaratának rosszra hajlása lett az eredménye. A megváltás műve nemcsak természetfelettekben nyújt segítséget, hanem a földi élet nyomorúságát is enyhíti. Krisztus tanításának világossága, a kegyelmek ereje javítja az értelem homályosságát és akarat rosszra hajlását. Krisztus parancsainak megtartása nemcsak az örök élet záloga, de egyben a lehető legboldogabb földi lété is.

Az ember ilyen helyes szemlélete magában foglalja az individualizmust és kollektívizmust, az elitet és a tömeget. Individualista ez a szemlélet, mert hiszen minden egyes embernek öncélt, még hozzá örök célt ad. Mondhatnánk minden individualistánál szélsőségesebben individualista, Ugyanakkor kollektivistá is, mert azt tanítja, hogy csakis mások szolgálatán keresztül érheti el az egyes örök célját. „Mikor pedig eljő az ember fia az ő fölségében és dicsőségében és vele mind az angyalok: akkor ő fölségének királyi székébe ül; és összegyűjtenek eléje minden nemzetet és elválasztja őket egymástól, mint a pásztor elválasztja a juhokat a bakoktól. És a juhokat jobbjára állítja, a bakokat pedig balkéz felől. Akkor majd így szól a király azoknak, kik jobbjára felől lesznek: Jöjjetek, Atyámnak áldottai! bírtatok a világ kezdetétől nektek készített országot. Mert éheztem és ennem adtatok; szomjúhoztam és innom adtatok; jövevény voltam és befogadtatok, mezítelen voltam és befödöttetek; beteg voltam és meglátogattatok engem... Akkor felelnek majd az igazak, mondván: Uram, mikor láttunk téged éhezni és tápláltunk téged.. És felelvén a király mondja majd nekik: Bizony mondom nektek, amit egynek ezen legkisebb atyámfiái közül cselekedtetek, nekem cselekedtetek. Akkor majd így szól azoknak is, akik balkéz felől lesznek: Távozzatok tőlem átkozottak... Mert éheztem és ennem nem adtatok, szomjúhoztam és nem adtatok nekem italt. ... Akkor felelnek majd neki azok is, mondván: Uram! mikor láttunk téged éhezni vagy szomjúhozni, jövevényül vagy mezítelenül, betegen vagy tömlőben és nem szolgáltunk neked? Akkor majd megfelelek nekik mondván: Bizony mondom nektek: amit nem cselekedtetek egynek e kicsinyek közül, nekem sem cselekedtetek.”

Nem a legszélsőségesebb kollektívizmus-e az, mely az ént ennyire aláveti mások szolgálatának?

11.

Az ember krisztusi szemlélete nem társadalmi, gazdasági vagy politikai program. Alapelv, melyben megbékélhetnek a ma egymással harcoló tábor világnézetei. Az „új humanizmus” csak ezen épülhet fel, ezen épülhet vissza az atomizált közösségi élet a maga tisztaságában.

A „maga tisztaságában” jelenti a családi, hivatásbeli, vallási, lakóhely szerinti közösségek ismét valóságos közösségi élettel való megtöltését, a nemzeti közösséget pedig olyan formában, mely kizár minden sovinizmust és más nemzeteket elnyomni akaró imperialista törekvéseket. Ez az útja annak, hogy megszűnjön a „tömegek lázadásának” félelme és a negyedik rend megtalálja helyét a teljes emberi kultúrában.

Megnyugodhat-e ebben a kollektivistá? A legtermészetesebb, hiszen a munkásmozgalmaknak kezdettől fogva tulajdonképpen ez volt a célja. Küzdött az embertelen lakásviszonyok ellen, a szakszervezetek szabadságáért, állandó munkástömbök kialakulásáért stb. Tény az, hogy a régi lebontásában nem egyszer túlment a célon és alapfalakat döngetett. Ma már túl vannak ezen. A múlt század divatos eszméi hatására például annyira határozottan állott, a nemi „felszabodítás” oldalára, amilyen határozott hangokat hallat most a családi élet jelentőségéről és szilárdításának szükségességéről. Az üzemek belső életének szervezése (üzemi bizottságok), a nagyvárosokban a háztömbök egy-egybe foglalása nem más, mint törekvés a természetes közösségek visszaállítására. A vallási közösségekkel is javulóban van viszonyuk, bár a „vallás magánügy” tévedésének felszámolásáig sok időnek kell még eltelni.

A helyzet tehát ebből a szempontból reményteljes. Természetesen el nem hallgathatjuk, hogy a döntő lépés, az ember krisztusi szemlélete még nem történt meg, tehát még mindig fennáll a veszélye annak, hogy a közösségek eszközök maradnak csupán az erős központi hatalom kezében, mint ahogy állandóan kísért a veszélye annak is, hogy magát az emberi személyt használják fel eszközül.

Az individualistának többről kell lemondani, arról a szemléletről, hogy az ember önmagáért van. A csak saját magáért dolgozás, az egyéni haszonra mindenáron töre erőszak természetesen ismét és ismét kiváltja a tömegek lázadását. Az „új humanizmus”, az emberek mind szorosabb egymásrataltsága nem tűr „splendid isolation”-t. A tömeg fölött elnéző, egyéniségének és bankbetétjének várába gögösen elzárkózó krisztustalan ember mindenképpen el fog tűnni.

Ugyanakkor az elit magasbatörő lendülete nemcsak megmarad, de célt és értelmet nyer. A kinnal szerzett, aggodalommal őrzött és fájdalommal vesztett kétes értékű materiális javak hajszolása helyett az Isten- és emberszolgálat értelmes célja inkább betölti azok lelkét, akik több és külön képességet nyertek embertársaiknál.

Az Egyháznak nem az a feladata, hogy a most vajudó világ kereteit megalkossa. Valamikor, a barbárság idején erre is szükség volt, mert a derengő értelmű, gyermekkorát élő európai ember önmaga erre képtelen lett volna. A ma embere maga akarja megteremteni földi életformáit. A múlt században felépült gazdasági, társadalmi, politikai kereteket szétfeszítette az élet. Hogy milyen lesz az új, azt nem tudjuk. De bármit is építhet az ember, ha nem a krisztusi emberszemléletre építi — homok az alapja. Az Egyház és minden katolikus feladata az, hogy alapot adjon és a kereteket megtöltse szellemmel.

GYERMEKEIMHEZ

Kicsinyeim, kik pille-lélekkel az Úr berkében alusztok,
mikor nyíltok már az aszfaltos világba?
mikor nő már madártoll-hajatok töltőtoll-edzett ujjaim közé?
a rétek habja puha talpatokra vár
zöld szájában sárga virággal!
Olyan a gyermekláncfű foltja rajta,
mint a budai fásor gesztenyefalombja közül kigömbölyödő sárga villamosok.
Ébresztétekre sárga virág és sárga villamos,
tisztelő altiszt s fénylő bogárka csönget!

Nem ébreszt még: verejtékével simítja elétek a földet
s altatót dűdol édesapátok.

Kerényi Grácia